

antisemitisme, det såkaldte jødeproblem o.a. og peger på vigtige historiografiske problemstillinger, falder fremstillingen i tre store dele. I den første undersøger forf. gennem en række *case studies* antisemitismen i forskellige miljøer og samler det om en religiøs antisemitisme, en økonomisk antisemitisme og en kulturel antisemitisme. Disse tre områder behandles ved at gennemgå Indre Mission, Landbrugernes Sammenslutning og datidens kulturdebat. Bogens anden del behandler den offentlige debat om jødernes status 1933-1943, som den kom til udtryk i den danske presse. Tredje del ser nærmere på den politiske debat, lovgivningen og retssager mod danske antisemitter. Særligt interessant i nærværende sammenhæng er behandlingen af Indre Missions holdninger, hvor forf. i det væsentlige på grundlag af artikler i Indre Missions Tidende viser, at der i begyndelsen af 1930'erne fandtes en erstatningsteologisk holdning, men også den opfattelse, at gudsfolket nu var udvidet med de kristne. Endvidere kunne fremføres rent anti-judaistiske holdninger, som bebrejdede jøderne en materialistisk messiasopfattelse, dårlige karakteregenskaber og religiøs farisæisme, og som anklagede jøderne for Jesu død, hvorfor Guds dom stadig hvilede over folket. Men fra sidst i 1930'erne bevægede bevægelsen sig generelt frem til en stærk afvisning af antisemitismen. Interessant er også forf.'s analyser af bevægelsens holdning til raceteorierne. Det samme gælder det særlige kapitel om Anders Malling, som søgte at give nazismen et vist kristeligt indhold, og som efter bruddet med nazismen dannede sit eget antisemitiske parti. Forf. peger i denne sammenhæng også på nødvendigheden af en nærmere undersøgelse af retorikken om folkelighed hos datidens grundtvigske højskolebevægelse, og Israelsmissionens folk, som forf. dog synes uden videre at placere i Indre Mission, bliver også genstand for spændende beskrivelser.

Det er et fremragende værk, opbygget på en flittig og indgående læsning af et stort kildemateriale, imponerende i den stædige koncentration om selve sagen. Bogen er forf.'s lettere bearbejdede Ph.d.-afhandling i historie, men bogen demonstrerer, at hun også har erhvervet sig et godt kendskab til kirkehistoriens specielle område i den periode. Selvom der er skrevet uendeligt meget om den danske historie i denne periode, har forf. vist, hvor forsømmelig man hidtil har været i behandlingen af den danske antisemitisme i de nævnte år.

Martin Schwarz Lausten

Roger E. Olson

The SCM Press A-Z of Evangelical Theology. London: SCM Press 2005. 336 sider. £ 22,99.

Evangelikalisme er et engelsk låneord. Som adjektiv (evangelical) svarer det egentlig til det danske evangelisk, der bruges om al protestantisme. Men i den engelsktalende verden har *the evangelicals* i snart tre århundreder været en distinkt gruppering i det protestantiske kirkeliv. Sociologiske undersøgelser i USA har vist, at lidt over en tredjedel af befolkningen betragter sig selv

som evangelikale. Ved siden af dette segment findes både *fundamentalists* og *mainline* (liberale) protestanter foruden selvfølgelig katolikker og tilhængere af andre religioner.

Evangelical bruges om den teologi og den særlige etos, der kendetegner kirker og parakirkelige organisationer med baggrund i *The Great Awakening* i England og dets kolonier fra 1730'erne og frem. Med impulser fra den europæiske pietisme og herrnhutisme kom George Whitefield og brødrene John og Charles Wesley til at stå i en omfattende vækkelse i England. De prædikede gerne tre gange om dagen, syv dage om ugen, og friluftsmøderne kunne samle op til 20.000 tilhørere. Men på grund af uenighed om den frie vilje i omvendelsen gik de fra hinanden. Whitefield, som var streng calvinist, tog til New England, hvor han sammen med Jonathan Edwards kom til at stå i en lige så omfattende vækkelse som hjemme i det gamle moderland. Wesley-brødrene udviklede til gengæld en klart arminiansk (synergistisk) soteriologi.

Omkring år 1800 begyndte *The Second Evangelical Awakening*. I de følgende årtier var der klare forbindelser mellem vækkelserne i USA, England og Europa, herunder de missionske vækkelser i Skandinavien. Men Olsons bog holder sig i det store hele til den nordamerikanske sammenhæng. Her blev den gamle splittelse mellem calvinister og arminianere både uddybet og cementeret. Men man klarede problemerne ved at arbejde hver for sig; f.eks. delte baptisterne sig i *Particular Baptists* (calvinister) og *General Baptists* (arminianere).

Da liberalteologien i slutningen af det 19. århundrede for alvor satte sig igennem i de protestantiske kirker i USA, reagerede de calvinistiske evangelikale med et betydeligt teologisk arbejde koncentreret omkring *Princeton School of Theology* i New Jersey. Særligt bibelsynet kom til at fungere som en evangelikal antimodernist-ed. Fra 1910-1915 udkom en række småbøger med fællesbetegnelse *The Fundamentals*. De blev sendt gratis til tusindvis af præster og andre kirkelige opinionsdannere, og de skabte betydelig samling om jomfrufødslen, satisfaktionslæren, den legemlige opstandelse, Bibels verbalinspiration osv. Men 1920'erne skabte sprækker i enigheden selv på Princeton. Det fik en del af de evangelikale til at oprette egne kirkesamfund med egne teologiske institutioner. Dermed blev den amerikanske *fundamentalism* til som et særligt, kirkeligt segment, der i dag lever nærmest isoleret fra såvel *evangelicalism* som *mainline* protestantismen.

I 1940'erne og 1950'erne brød en del yngre teologer med fundamentalismens selvvalgte isolering. I 1942 oprettede de *National Association of Evangelicals* (www.nae.net), der placerede sig midt mellem det liberale *National Council of Churches* (www.nccusa.org) og det fundamentalistiske *American Council of Christian Churches* (www.amcouncilcc.org). De nye evangelikale oprettede i 1947 desuden *Fuller Theological Seminary*, i 1949 det fagteologiske *The Evangelical Theological Society* og i 1956 tidsskriftet *Christianity Today*.

Hensigten var at få både den såkaldt liberale teologi og det verdslige samfund i tale og præge begge dele med evangelikal teologi og etos. Særligt i forhold til samfundet lykkedes det i betydelig grad. Men den nye evangelikalisme har helt fra starten været præget af sin midterposition mellem højre og venstre side i den protestantiske kirkebygning.

National Association nægter fortsat at optage kirker, der er medlemmer af National Council. *Evangelical Theological Society* kræver fortsat underskrift på Bibelens ufejlbarlighed. Men fra midt i 1960'erne åbnede Fuller Seminary for et bredere bibelsyn. Det udløste en betydelig strid, som endnu pågår. Desuden havde de yngre teologer, som stod bag den nye evangelikalisme, alle sammen en calvinistisk soteriologi (monergisme), men deres organisationer åbnede sig helt fra starten for arminianske medlemmer (synergisme). Det betød, at den brede, evangelikale offentlighed blev langt mere præget af wesleyansk og pentekostal teologi end de ledende teologer. Så længe teologerne var calvinister, gjorde det bare ikke så meget, at lægfolket var arminiansk. Men fra midten af 1970'erne blev dagsordenen mere og mere sat af arminianske teologer. Derfor er den gamle strid fra The Great Awakening bluset op igen. Netop nu står evangelikalismen i et internt, teologisk opgør, der truer med helt at sprænge bevægelsen.

Som man nok forstår, rummer Olsons bog en særdeles spændende historie, som de færreste danske teologer er velbevandrede i. Bogen er, som titlen antyder, bygget op som et leksikon. SCM Press udgiver i disse år tilsvarende leksika over forskellige, kirkelige grupperinger. Nøglepersoner, organisationer, institutioner, traditionelle lærepunkter og aktuelle diskussionsemner opstilles her alfabetisk, så man let kan finde dem. Det hele indledes med et historisk afsnit på 64 sider. Til gengæld betyder denne opbygning, at mange emner behandles under flere overskrifter. Hvis man læser hele bogen igennem, generes man derfor af de mange gentagelser. En væsentlig mangel ved bogen er, at der ikke er noget register. Netop de mange gentagelser øger ellers behovet for et sådant.

Peter Olsen

H. D. Betz m.fl. (red.)

Religion in Geschichte und Gegenwart, RGG 4. völlig neu bearbeitete Auflage, Band 8, T-Z. Tübingen: Mohr Siebeck: 2005. 1966 sp. Subskriptionspris € 214.

Den mest omfattende artikel i dette bind er *Theologie*, som rummer ikke færre end 50 spalter, ved professor i teologi ved universitetet i Tübingen Christoph Schwöbel, sp. 255-306. Den inddeles i seks hovedafsnit: Begrebs-historie, tro og teologi, filosofi, videnskab og teologi, de teologiske disciplin-ers differentiering, teologi og kontekstualitet, spørgsmålet om den teologi-ske encyklopædi. Disse hovedafsnit falder igen i en række underafsnit, som hver afsluttes af litteraturoplysninger. Foruden denne hovedartikel findes